

Araştırma Makalesi

Başvuru: 28.06.2021

Kabul: 24.09.2021

Atıf: Merkit, Nuriye. "Leibniz'in Klasik ve Modern Mantığa Katkıları," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 16 (Aralık 2021): 33-50.

Leibniz'in Klasik ve Modern Mantığa Katkıları

Nuriye Merkit¹

ORCID: 0000-0001-6480-2078

Öz

Leibniz'in felsefesinin temelini mantık anlayışı oluşturmaktadır. O, metafizik, bilgi ve etik kuramını mantık ilkeleri ile temellen-dirmiştir. Böylece mantık biliminin felsefe için önemini vurgulamış ve ayrıca yeter-sebeup ilkesinin de bir mantık ilkesi olduğunu ileri sürerek klasik mantığa katkıda bulunmuştur. Düşünce tarihinde yeter-sebeup ilkesini kullanan ilk düşünür Leibniz değildir; fakat Leibniz'e kadar neredeyse hiçbir düşünür bu ilkeyi varlığın ve bilginin temel ilkesi olarak kullanmamıştır. Bazı mantıkçılar yeter-sebeup ilkesini mantık ilkesi olarak kabul etmemektedir. Leibniz ise bu ilkenin bir mantık ilkesi olduğunu ileri sürerek Tanrı anlayışını, bilgi felsefesini ve kötülük problemini bu ilkeden hareketle açıklamıştır. O, metafizik, bilgi ve etik kuramını temellen-dirmek için klasik mantığı özgün bir şekilde kullanmıştır. Bununla birlikte klasik mantığın yetersiz kaldığı problemleri çözmek ve felsefeye evrensel bir nitelik kazandırmak için daha işlevsel bir mantık arayışına girmiştir. Bu nedenle bütün insanların açık ve net ifadelerle iletişim kurmasını sağlayan ve matematik ilkelere dayalı evrensel bir dil oluşturmak için çalışmalar yapmıştır. Leibniz, evrensel karakterizm projesini tamamlayamamış olsa da onun bu alandaki çalışmaları yeni bir mantık biliminin yolunu açmıştır. Bu nedenle bu makale Leibniz'in klasik ve modern mantığa sağladığı katkıları açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Leibniz, Yeter-Sebeup İlkesi, Klasik Mantık, Sembolik Mantık, Evrensel Karakterizm.

Leibniz's Contributions to Classical and Symbolic Logic

Abstract

The basis of Leibniz's philosophy is the theory of logic. He based his metaphysics, knowledge, and ethical theory on logic principles. Thus, he emphasized the importance of the science of logic to philosophy and also contributed to classical logic by arguing that the principle of sufficient reason is also a principle of logic. Leibniz was not the first thinker in the history of philosophy to use the principle of sufficient reason but almost no thinker until Leibniz has used this principle as the basic principle of being and knowledge. Some logicians do not accept the principle of sufficient reason as the principle of logic. By claiming that this principle is a principle of logic, Leibniz explained the understanding of God, the philosophy of knowledge and problem of evil based on this principle. He uniquely used classical logic to ground his theory of metaphysics, knowledge, and ethics. However, he sought a more functional logic in order to solve the problems that classical logic was insufficient and to give philosophy a universal quality. Therefore he has worked to create a universal language based on mathematical principles that allows all people to communicate in clear and precise expressions. Although Leibniz could not complete his universal characterism project, his work in this field paved the way for a new science of logic. Therefore, this article aims to reveal Leibniz's contributions to classical and symbolic logic.

Key Words: Leibniz, Principle of Sufficient Reason, Classical Logic, Symbolic Logic, Universal Characterism.

1 Dr. nry_merkit@hotmail.com

Giriş

Gottfried Wilhelm Von Leibniz'in (1646-1716) en önemli eserlerinin çoğu ölümünden sonra yayımlanmıştır. Felsefe tarihçileri sistematik bir yazar olmayan düşünürün metinlerini, kısa risalelerini ve notlarını bir araya getirerek tutarlı bir felsefi sistem kurmak için uğraşmıştır.² Leibniz'in eserleri bir bütün olarak incelendiğinde onun felsefi sisteminin temelini mantığa dair görüşlerinin oluşturduğu açıkça söylenebilir.³ Leibniz'e göre bilimler sınıflandırmasında mantık biliminin oldukça önemli bir yeri vardır. O, Antik dönemden itibaren bilimlerin genel olarak fizik/doğa felsefesi, pratik felsefe/etik ve mantık/işaretler öğretisi şeklinde sınıflandırılmasını kabul eder. Bununla birlikte bu ayırımı mantığın öneminin daha çok vurgulanması gerektiğini ifade eder; çünkü düşüncelerimizi birbirimize iletme, kullanmak ve onları kaydetmek için mantık bilimine ihtiyacımız vardır. Bu anlamda mantık bilimi, düşünme sanatıdır. Bu sanat işaretlerle, sembollerle, kelimelerle kısacası düşüncelerimizi bilinir kılan her şeyle yakından ilgilidir. Bu nedenle mantık, yalnızca bir düşünme sanatı değil, aynı zamanda bir konuşma sanatıdır.⁴

Düşünürün "mantık, bize düşüncelerimizin nasıl birleştirileceğini ve nasıl düzenleneceğini öğreten bir sanat olduğundan onu suçlamak için herhangi bir sebep görmüyorum. Aksine insanların hataları, daha çok onların mantıktan yoksun olmaları yüzündendir"⁵ sözleri onun mantık bilimine verdiği önemi açıkça ifade etmektedir. Ona göre mantığın temel yapılarıyla ilgili birtakım sonuçlar dünyanın temel yapılarını ve hakikatin niteliğini gözler önüne serer.⁶ Dolayısıyla mantık, metafiziğin temeli olması nedeniyle oldukça önemlidir. Ayrıca mantık kanıtlama ve yargıya varmanın yanında hakikati arayıp bulma ve keşfetme sanatıdır.⁷

Leibniz'in felsefesinin geneli üzerine çok sayıda çalışma bulunmasına nazaran tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçede felsefe alanında düşünürün klasik ve modern mantığa katkılarını ele alan az sayıda makale vardır. Bu nedenle bu makalenin amacı Leibniz'in klasik ve modern mantığa sağladığı katkıları açığa çıkarmaya çalışmaktır. Büyük bir matematikçi, fizikçi, hukukçu ve siyasetçi olarak bilinen⁸ Leibniz önemli bir rasyonalist olarak metafizik kuramı ve bilgi felsefesiyle de ünlüdür. O, bilginin temelinde mantık ilkelerinin olduğunu ileri sürerken yeter-sebeplilik ilkesinin de temel bir mantık ilkesi olduğunu ifade etmiş ve böylece klasik mantığa önemli bir katkıda bulunmuştur. Bazı mantıkçılar yeter-sebeplilik ilkesini mantık ilkesi olarak kabul etmezken Leibniz bu ilkenin özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı gibi ve en az onlar kadar önemli bir mantık ilkesi olduğunu ileri sürmüştür. Böylece o, yeter-sebeplilik ilkesinden hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlama, doğru bilgiye ulaşma ve kötülük problemi gibi felsefe tarihinin temel sorunlarına çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır.⁹ Leibniz'in metafizik, mantık ve bilgi kuramı iç içedir. Bu bakımdan makalenin birinci bölümünde Leibniz'in yeter-sebeplilik ilkesini Tanrı'nın varlığını kanıtlamada, bilgi felsefesinde ve etik kuramın-

2 Anthony Kenny, *Modern Felsefe'nin Yükselişi*, çev. Volkan Uzundağ. (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 81.

3 Philip Edward Bertrand Jourdain, "The Logical Work of Leibniz," *The Monist* 4, (1916): 504.

4 Sebahattin Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2006), 81.

5 Gottfried Wilhelm Von Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, çev. Alfred Gideon Langley. (London: The Open Court Publishing Company, 1916), 379.

6 R. C. Sleigh, "Gottfried Wilhelm Leibniz" in *A Companion to Epistemology*, ed. by J. Dancy- E. Sosa (Oxford: Blackwell, 1992), 246.

7 Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*, 80.

8 Gilles Deleuze, *Leibniz Üzerine Beş Ders*, çev. Ulus Baker. (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2007), 20.

9 Necati Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (1969): 293.

da nasıl kullandığı ve bu ilkenin metafizik, bilgi ve etik açısından sonuçlarının ne olduğu ana hatlarıyla ele alınmış ve böylece düşünürün yeter-sebep ilkesine verdiği önem açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Leibniz'in bir diğer önemli yanı her ne kadar metafizik kuramı ve bilgi felsefesi kadar tanınmış olmasa da sembolik mantığa öncülük etmiş olmasıdır. Hegel'in (1770-1831) 1812-1817 yılları arasında kaleme aldığı *Mantık Bilimi* adlı eseri, ardından John Stuart Mill'in (1806-1873) mantık çalışmaları ve 19. yüzyılın sonunda Frege (1848-1925), Russell (1872-1970) ve Wittgenstein'in (1889-1951) anlam-önerme-olgu bağlamında yaptığı çalışmalar sonucunda mantık alanında bir devrim yaşanmıştır. Leibniz'in 17. yüzyıldaki mantık çalışmaları 19. yüzyılın sonunda gerçekleşen söz konusu mantık devriminin temelini oluşturmuştur. Yeniçağın yeni yöntem arayışı uğraşlarına Leibniz de dâhil olmuş ve matematiksel yöntemi mantık aracılığıyla felsefeye uygulamaya çalışmıştır. Böylece o, bilgide kesinlik sorununu çözmeyi hedeflemiştir. Felsefeye evrensel bir nitelik kazandırma çabasında olan düşünür bu konuda klasik mantığın yetersiz kaldığını düşünmüş, evrensel karakterizm üzerine çalışmalar yapmıştır. Leibniz, bu çalışmaları yayımlamak istemediği için her ne kadar yaşadığı çağda büyük bir etki yaratamamış olsa da o, söz konusu çalışmalarıyla sembolik mantığın temelini atmıştır. Bu bağlamda makalenin ikinci bölümünde evrensel karakterizm projesi ana hatlarıyla ele alınmış ve böylece düşünürün modern mantığa sağladığı katkı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. Leibniz'in Yeter-Sebep İlkesi ve Bu İlkenin Sonuçları

Felsefe tarihinde yeter-sebep ilkesini kullanan ilk düşünür Leibniz değildir. Bu ilkenin ortaya çıkışı batı metafiziğinin başlangıcına dayanmaktadır. Yeter-sebep ilkesi filozofların en eski ilkesidir. Düşünce tarihinin en başından beri temel nedenlerin ne olduğu her zaman sorgulanmıştır. Bu ilke, her zaman içkin bir ilke olarak kabul edilmiş ve var olan her şeyin bir nedeninin olması gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Leibniz'den önce neredeyse hiçbir düşünür bu ilkeyi her tür varlığın, oluşun ve bilginin temel ilkelerinden biri olduğunu ifade etmemiştir. Leibniz'e kadar çelişmezlik ilkesi insanı hakikate götüren en yüksek ilke olarak kabul edilmiştir. Leibniz ise çelişmezlik ilkesinin hakikate ulaşmak için tek başına yetersiz olduğunu ileri sürmüş ve bu ilkenin karşısına yeter-sebep ilkesini koymuştur.¹⁰ Böylece o, çelişmezlik ilkesi aracılığıyla Tanrı'nın varlığının a priori kanıtını, yeter-sebep ilkesiyle de a posteriori kanıtını ortaya çıkarmıştır. Leibniz'in bilgi felsefesinin ulaştığı son nokta Tanrı'nın kanıtlanması sorunu olmuştur. O, yeter-sebep ilkesi ile bilginin temellerini açığa çıkarırken aynı zamanda hem Tanrı'nın varlığını kanıtlamış hem de kötülük problemi söz konusu olduğunda Tanrı'nın avukatlığını¹¹ yapmıştır. Bu bağlamda yeter-sebep ilkesinin önemini açığa çıkarmak için öncelikle düşünürün bilgi felsefesine ve Tanrı kanıtlamasına değinmemiz gerekmektedir.

Leibniz'in bilgi felsefesi Yeniçağ felsefesinin rasyonalizm ve ampirizm tartışmalarının ortasında şekillenmiştir. Bu dönemde ampirizmin en önemli temsilcilerinden biri olan John Locke (1632-1704), zihinde doğuştan gelen hiçbir ilke veya bilginin olmadığını ileri sürmüştür.¹² Leibniz ise *Yeni Denemeler* (Nouveaux Essais) adlı eserinde Locke'un doğuştan ideleri reddetmesine karşı çıkmıştır. Ampiristlere göre aklın (intellect) içerisinde duyularda bulunmayan hiçbir şey yoktur. Leibniz, adı geçen eserde ampiristlerin bu iddiasına

10 Wilfried Stache, "Yeter-Sebep İlkesi," çev. Nermi Uygur, *Felsefe Arkivi* 3, (2012): 81-82.

11 Susan Neiman, *Modern Düşüncede Kötülük: Alternatif Bir Felsefe Tarihi*, çev. Ayhan Sargüney. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006), 35.

12 John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu. (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2017), 71.

“aklın kendisi hariç” ifadesini ekleyerek cevap vermiştir.¹³ Ona göre zihnin bütün ideleri doğuştandır; fakat duyum ideleriyle doğuştan ideler arasında bazı farklılıklar vardır. Duyum ideleri insan zihnine belirli bir anlam içinde dışarıdan gelen idelerdir. Doğuştan idelerin kaynağı ise zihindir. Ayrıca duyum ideleri veya ampirik ideler bulanıkken doğuştan ideler seçiktir. Doğuştan idelerin en iyi örnekleri matematik alanındadır. Renk, ses, koku ve tat gibi ideler cisimlerin yalnızca duysal özelliklerine ilişkin bulanık algısından ibaret olan duyum idelerine örnektir. Şeyleri başka şeylerden ayırt etmemizi sağlayan biçim, şekil, sayı ve büyüklük gibi özellikleri ifade eden seçik ideler ise doğuştan idelerdir.¹⁴ Leibniz’in bilgi felsefesinde duyum ideleri ve doğuştan ideler arasındaki farklılığı çelişmezlik ilkesi ve yeter-sebebe ilkesi arasındaki ayrımı tamamlamaktadır.

Leibniz’e göre bilgi iki temel mantık ilkesine dayanır. Bunlardan ilki “çelişmezlik ilkesi”dir. Bu ilke aracılığıyla çelişki içeren şeyin “yanlış” olduğunu ve yanlış olana karşıt veya yanlış olanla çelişkili olanın “doğru” olduğu yargısına ulaşırız.¹⁵ Aristoteles’ten itibaren çelişmezlik ilkesi tüm var olanlar için geçerli olan belirle-nim yasası olarak kabul edilmiştir. Bu ilkeye göre bir şey aynı zamanda hem kendisi hem başkası olamaz. Çelişmezlik ilkesinin mantıksal formülüne göre bir yüklem bir özne hakkında hem söylenmiş hem söylenmemiş olamaz. Ayrıca yine bu ilkeye göre bir yargı aynı anda hem olumlu hem de olumsuz anlam ifade edemez. Leibniz, çelişmezlik ilkesinin önermelerle ilgili mantıksal anlamına vurgu yapmış ve çelişki içeren iki önermeden yalnızca birinin doğru olabileceğini ifade etmiştir. Bir önermenin epistemolojik anlamı ile ontolojik anlamı arasında doğrudan bir bağ olduğunu ifade eden Leibniz’e göre gerçek olan bir şey, aynı anda hem kendisi hem de karşıtı olamaz.¹⁶

Bilginin ikinci ilkesi yeter-sebebe ilkesidir. Bu ilkeye göre yeterli bir neden olmadıkça hiçbir olgu hakikat, hiçbir bildirim de doğru kabul edilemez.¹⁷ Her olgunun ve oluşun nedenlere bağlı olarak var olduğu görüşü sistemli bir neden teorisi ile ilk kez Aristoteles tarafından ileri sürülmüştür. Aristoteles’e göre doğa olaylarının arkasında maddî neden, formel neden, hareket ettiren neden ve amaçsal neden olmak üzere birbirine bağlı dört neden vardır. Olguların bir nedene bağlı olduğu görüşü Aristoteles’ten sonraki birçok düşünür tarafından farklı şekillerde de olsa devam ettirilmiştir.¹⁸ Leibniz’e göre de varlığın her özelliğinin bir nedeni vardır ve bu neden ya bizzat varlığın kendisinde ya da başka bir şeyde bulunur. Cisimlerin büyüklük, şekil ve hareket gibi birincil özelliklerinin nedeni cismin tanımından çıkarılamaz; çünkü cismin tanımı yalnızca “yer kaplamak” ve “içinde var olmak” terimlerini içermektedir. O halde cisimde bulunmayan söz konusu “neden” (*ratio*) cisim olmayan başka bir şeyde, yani maddi olmayan bir ilkededir. Maddi olmayan bu ilke veya varlık tüm dünyayı yöneten akıldır, yani Tanrı’dır.¹⁹

Akıl yürütmemizin bu temel ilkeleri, Leibniz’in akıl hakikatleri ve olgu hakikatleri ayrımının da temelini oluşturmuştur. Leibniz, akıl hakikatleri ve olgu hakikatleri olmak üzere iki tür hakikatin olduğunu ileri sürmüştür. Akıl hakikatleri çelişmezlik ilkesine dayanan zorunlu ve evrensel hakikatlerdir, bunların karşıtı

13 Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, 111.

14 Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, 76-83.

15 Gottfried Wilhelm Leibniz, *Monadoloji*, çev. Suut. K. Yetkin. (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 9.

16 Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, 84.

17 Leibniz, *Monadoloji*, 9.

18 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri,” 298.

19 Maria Rosa Antognazza, *Leibniz*, çev. Orhan Düz. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 93-94.

düşünülemez. Akıl hakikatlerinin karşısını düşünmek insanı çelişkiye düşürür. Üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olması veya 2 ile 2'nin toplamının 4 olması bu türden hakikatlere birer örnektir.²⁰

Olgu hakikatleri ise olumsal ve ilineksel hakikatlerdir. Bu hakikatlerin karşısını düşünmek veya onları olumsuzlamak herhangi bir çelişkiye neden olmaz. Örneğin atın kanatlı bir canlı olduğunu mantıksal bir çelişkiye düşmeden düşünebilir ve zihnimize canlandırabiliriz. Olgu hakikatleri yeter-sebepe ilkesine dayanır.²¹ Leibniz yeter-sebepe ilkesini *Monadoloji* adlı eserinde şu ifadelerle tanımlamıştır:

“(..) bu ilke uyarınca yeter bir sebepe olmadıkça hiçbir olgunun doğru veya var, hiçbir hükmün gerçek olamayacağı, olgunun niçin böyle olup da başka türlü olmadığını anlarız. Halbuki bu sebepler çoğu zaman bizce belli değildir.”²²

Akıl hakikatleri ve olgu hakikatleri bağlamında Leibniz'in Tanrı'nın varlığına dair akıl yürütmesi şu şekilde formüle edilebilir:

1. Her olumsal şeyin bir yeter-sebebi vardır.
2. Evren olumsaldır.
3. Evrenin yeter-sebebi olumsal bir varlık olamaz.
4. Evrenin nedeni zorunlu bir varlıktır.
5. Bu zorunlu varlık ise Tanrı'dır.²³

Böylece Leibniz yeter-sebepe ilkesi ile Tanrı'nın evrenin ilk nedeni olduğunu savunan kozmolojik argümana yeni bir boyut kazandırmıştır. Olumsal varlıkların nihaî nedeni bu varlıkların dışında zorunlu bir varlıkta bulunmak durumundadır. İşte bu varlık Tanrı'dır.²⁴ Karşılaştığımız her olayın, yaptığımız her eylemin, gözlemlediğimiz her olgunun görünen ve görünmeyen nedenleri vardır; fakat bu nedenlerin tamamını bilmek mümkün değildir. Fizik ve metafizik dünyada var olan her ayrıntı mutlaka bir nedene bağlıdır ve bütün nedenlerin “nihaî neden”i Tanrı'dır. Tanrı'nın nihaî neden olması yeter-sebepe ilkesinin bir sonucudur. Tanrı mutlak olarak yetkin ve sınırsızdır. Yaratılmış varlıklar yetkinliklerini Tanrı'nın etkisinden alırlar; fakat onlar sınırlı varlıklardır. Onların kusurlarının ya da eksikliklerinin nedeni sınırlı doğalarından kaynaklanmaktadır.²⁵

Leibniz'in akıl ve olgu hakikatleri bağlamında ifade ettiği olumsal (mümkün) ve zorunlu varlık ayrımında İbn Sînâ'nın (980-1037) felsefî görüşlerinin etkisi vardır. İbn Sînâ'nın birçok eseri on ikinci yüzyıldan itibaren Latince'ye çevrilmiş ve böylece o, Batı'da gelişen birçok teori ve doktrin üzerinde modern dönemlere kadar yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur. Albert Magnus (1193-1280), Saint Thomas (1225-1274), Roger Bacon (1220-1292), Descartes (1596-1650) ve Spinoza (1632-1677) gibi birçok filozofun yanında Leibniz de İbn

20 Leibniz, *Monadoloji*, 9-10.

21 Leibniz, *Monadoloji*, 10.

22 Leibniz, *Monadoloji*, 9.

23 Leibniz, *Monadoloji*, 11.

24 Kenny, *Modern Felsefe'nin Yükselişi*, 321.

25 Leibniz, *Monadoloji*, 12.

Sina'nın felsefesinden etkilenmiştir.²⁶ İbn Sînâ, metafiziğin merkezine mümkün ve zorunlu varlık kavramlarını yerleştirerek Tanrı kanıtlamasının bu temel üzerinde yapılmasını önermiştir. Ona göre var olan her şey ya mümkün varlık ya da zorunlu varlık olmak durumundadır. Var olanın varlığının bir nedeni varsa o, *mümkün varlık*; bir nedeni yoksa *zorunlu varlık* olarak adlandırılır. İbn Sîna mümkün ve zorunlu varlık türünü *neden* kavramıyla ilişkilendirmiştir. Mümkün varlığın ortaya çıkması için onun varlığını yokluğuna tercih eden bir nedene ihtiyacı vardır. Dolayısıyla nedenler zinciri sonsuzca giden bir varlıklar dizisi halinde uzayamayacağı için mümkün varlıkların zorunlu bir varlıkta son bulması gerekir.²⁷ İşte bu varlık Tanrı'dır.

Leibniz de İbn Sînâ'ya benzer şekilde bütün olumsal varlıkların nihaî nedeni olan Tanrı'nın zorunlu varlık olduğunu ifade etmiş ve böylece yeter-sebep ilkesinden hareketle Tanrı'nın varlığının kanıtlanabileceğini ileri sürmüştür. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Leibniz'in felsefesinde Tanrı evrenin nedenidir fakat evrenle bir ve aynı değildir. Leibniz, Spinoza'nın Tanrı anlayışını eleştirerek Tanrı'nın evrenle bir ve aynı olmadığını ileri sürmüştür. Leibniz, Tanrı evren ilişkisini yeter-sebep ilkesinden hareketle açıklamıştır. Ona göre Tanrı olmadan herhangi bir şeyin varlığından söz edilemez; çünkü var olan her şeyin gerçekliğinin nihaî nedeni Tanrı'dır. Başka bir ifadeyle Tanrı, ontolojik ve epistemolojik bütün ilkelerin zorunlu nedenidir.²⁸

Aristoteles gibi varlığın yasalarını aynı zamanda düşünmenin yasaları olarak kabul eden Leibniz, yeter-sebep ilkesi ile ontolojinin özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı yasasına dördüncü bir yasa eklemiştir. Aristoteles'ten itibaren ontoloji, varlığın yapısını ve varlık yasalarını konu edinen bir disiplin olarak kabul edilmiştir. Buna göre en genel belirlenim yasaları olan varlık yasaları aynı zamanda düşünmenin ve zihnin de yasalarıdır; çünkü akıl ile varlık arasında bir uyuygunluk durumu vardır. Bu durum, ontolojide mantık ilkelerinin neden varlık ilkeleri olarak kabul edildiğinin cevabıdır. "Her var olan kendisiyle özdeştir" şeklinde formüle edilen ontolojik özdeşlik yasası; "her kavram kendisine özdeştir" şeklinde formüle edildiğinde mantıksal özdeşlik ilkesini ifade etmektedir. Ontolojide "bir şey aynı zamanda hem kendisi hem başka bir şey olamaz" şeklinde formüle edilen çelişmezlik yasasının mantıkça ifadesi "bir önerme aynı zamanda hem olumlu hem olumsuz olamaz" şeklindedir. Üçüncü halin imkansızlığı yasası ise ontolojide "bir şey ya vardır ya da yoktur; üçüncü bir hal mümkün değildir" şeklinde ifade edilirken; bu yasanın mantıktaki karşılığı "bir yüklem özne hakkında ya söylenmiştir ya söylenmemiştir; üçüncü bir hal olamaz" şeklindedir. Bu üç varlık yasasıyla birlikte yeter-sebep ilkesi ontolojinin en önemli yasası olmuştur. "Var olan her şeyin bir varoluş sebebi vardır" şeklinde tanımlanan söz konusu yasa mantıkta "doğruluk düşünme ile nesnenin bir uygunluğu ise her ifade doğru olmak yani gerçeklik içinde sebebini bulmak zorundadır" şeklinde karşılık bulmuştur.²⁹

Yeniçağ felsefesinde ontolojinin yerine temel disiplin olarak epistemoloji kabul edilmiş ve mantık ilkelerini varlık yasaları olarak kabul eden anlayış değişmeye başlamıştır. Özellikle Hume'la (1711-1776) birlikte yeter-sebep ilkesi mantık dışına atılmaya çalışılmıştır; çünkü her şeyin bir nedeni olduğunu düşünmek bir mantık ilkesi değil; gerçeklik hakkında beslenen bir inançtır. Nedensellik zinciri ne kadar uzarsa uzasın bize hiçbir zaman ilk nedene ulaşma imkânı sağlayamaz. Dolayısıyla yeter-sebep ilkesi "ilk nedenin olmazlığı" gibi bir ilkeyle reddedilebilir. Bu nedenle mantık ilkelerine ontolojik bir işlev yüklenmemelidir. Bu ilkeler yalnızca

26 Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ ve İbn Sîna Okulu" *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler* içinde, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 252.

27 Alper, "İbn Sînâ ve İbn Sîna Okulu," 268-269.

28 Leibniz, *Monadoloji*, 12-13.

29 Doğan Özlem, *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2007), 54-56.

kavramlar ile önermeler arasında tutarlılık ve geçerlilik ilişkilerini kurarak düşüncemizi düzenleyen ilkelerdir.³⁰

Şunu belirtmek gerekir ki Leibniz, yeter-sebeplilik ilkesi sayesinde olumsal tesadüfe terk edilmiş olmaksızın kurtarmıştır. Descartes çelişmezlik ilkesini yalnızca olumsal alana tahsis etmiş, her imkânın gerçekliğe kavuştuğunu kabul etmemiş ve Tanrı'nın bazı imkanları seçip gerçekleştirme kararının keyfi olduğunu ileri sürmüştür. Böylece o, olumsal tesadüfe bağlar; Leibniz şeylerin mecburî olmayan bir zorunluluğu olduğunu ifade etmiştir³¹ Bu zorunluluk, metafizik değil ahlakî bir zorunluluktur. Leibniz, yeter-sebeplilik ilkesinden hareketle mevcut haliyle dünyanın, metafizik açıdan olmasa bile çelişğinin ahlakî bağlamda bir absürtlük içerecek olması nedeniyle zorunlu olduğunu iddia etmiştir.³² Bu bağlamda o, söz konusu ilke ile felsefe tarihinin önemli sorunlarından biri olan kötülük probleminde de çözüm önerisi sunmaya çalışmıştır.

Leibniz'e göre kötülük problemi söz konusu olduğunda sorulması gereken soru şudur: Tanrı, olanaklı bütün evrenlerin bilgisine sahip olduğuna göre onun bir başka dünya yerine bu dünyayı seçmesini gerektiren yeter-sebeplilik nedir? Leibniz'in felsefesinde bu sorunun cevabı Tanrı'nın her zaman en iyiyi seçmesi ve en iyi şekilde eylemesidir. Bu nedenle bu dünya olanaklı tüm dünyaların en iyisidir. Dolayısıyla Tanrı'nın bu dünyayı seçmesi "mümkün dünyaların en iyisi ilkesi"ne dayanmaktadır ve bu ilke yeter-sebeplilik ilkesinin tamamlayıcısıdır.³³

Leibniz'in iddiası, aslında bu dünyanın iyiliğine ilişkin değildir. O, diğer her olası dünyanın mevcut olandan daha kötü olacağını ileri sürmüştür. Bunu kabul etmek istemeyenler söz konusu yargıyı reddetmek için yeterli bilgiye sahip değildir; çünkü bu yargının çürütülmesi de doğrulanması kadar imkansızdır. Tüm suçların ve kötülüklerin bu dünyada yoğunlaşmış olması olası bir durumdur. Bu durumda, diğer dünyalardaki varlıklar bu dünyadakilerden daha kutsanmış ve mutludur. Bu dünyadakilere düşen ise evrenin kötülüğüne ve mutsuzluğuna katlanmaktır. Bu olasılık ne kadar mümkünse bir başka dünyanın bu dünyadan daha çok kötülük ve mutsuzlukla dolu olması da o kadar olasıdır. Başka bir ifadeyle bir olasılık bir diğeri kadar olasıdır.³⁴

Leibniz'in iyimserliği karşısında Voltaire (1694-1778) hayrete düşmüş ve bu iyimserliği *Candide* adlı romanıyla eleştirmiştir. Adı geçen eserde Leibniz'in iyimserliğini dünya görüşü olarak benimseyen Doktor Pangloss, dünyada var olan birçok korkunç felakete ve ıstırap dolu olaylara; "olayların başka türlü olamayacağı kanıtlanmıştır, çünkü her şeyin bir nedeni vardır; o halde her şeyin, en iyi neden için olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Her şeyin iyi olduğunu söyleyenler aptalca bir söz etmişler; her şey en iyidir demek gerekirdi"³⁵ şeklinde karşılık vermektedir. O, her şeyin tüm mümkün dünyaların en iyisinde, en iyisi için olduğunu iddia etmektedir. *Candide* ise bir yandan Doktor Pangloss'un bu dünyanın mümkün dünyalar içinde en iyisi olduğuna dair görüşleri karşısında ikna olmak isterken diğer yandan karşılaştığı korkunç olaylar karşısında dehşete düşerek; "eğer en iyisi bu ise, ötekiler nasıl acaba?" diye sorgulamaktadır.³⁶

30 Özlem, *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, 57.

31 Leibniz, *Monadoloji*, 13.

32 Emile Boutroux, *Leibniz*, çev. Atakan Altınörs. (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2009), 89.

33 Gottfried Wilhelm Von Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Nusret Hızır. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949), 33-34.

34 Neiman, *Modern Düşüncede Kötülük: Alternatif Bir Felsefe Tarihi*, 35.

35 Voltaire, *Candide ya da İyimserlik Üzerine*, çev. Orçun Büyük. (İstanbul: Mutena Yayıncılık, 2014), 8-9.

36 Voltaire, *Candide ya da İyimserlik Üzerine*, 139-140.

Leibniz'in metafiziksel iyimserliğine başka bir tepki de Schopenhauer'den (1788–1860) gelmiştir. Schopenhauer'a göre bu dünya mümkün dünyalar arasındaki en iyi dünya olmanın aksine olanaklı tüm dünyaların en kötüsüdür. Bu nedenle bu dünya iyiliksever bir Tanrı'nın varoluşuna sürekli bir karşı çıkışı ifade etmektedir. Leibniz bu dünyadaki kötülüğün iyiliksever bir Tanrı fikrinin çürütülüşü olarak kabul edilemeyeceğini iki ilke üzerinden açıklamaya çalışmıştır. İlk olarak kötülük bir yoksunluk durumunu ifade eder. Bu nedenle kötülüğün dayandığı bir yeter sebep yoktur. Leibniz'in ikinci ilkesine göre ise Tanrı hiçbir zaman ahlaksal kötülüğü istemez fakat ona bazı durumlarda izin verir. Örneğin; insanın acı çekmesi onun daha yetkin olmasına katkı sağlayacaksa; yani acı çekmek iyi bir amaca araç olarak hizmet edecekse Tanrı insanın acı çekmesine izin verir.³⁷

Leibniz'e göre metafiziksel, fiziksel ve ahlaksal kötülük olmak üzere üç tür kötülük vardır. Metafiziksel kötülük eksikliklerdir ve bu eksiklik sonlu varlıkların doğasında vardır. Başka bir ifadeyle yaratılmış varlık zorunlu olarak sonludur. Sonlu varlık ise zorunlu olarak eksiklik içeren varlıktır. Bu eksiklik kötülük ve yarılgı olanağının köküdür. Yaratılmış varlık özünde sınırlı olduğu için her şeyi ve bütün nedenleri bilemez. Bu nedenle insan, kötülük problemini değerlendirirken yarılgıya düşebilir. Bu noktada Tanrı'nın neden dünyayı yaratarak ve böylece sınırlı şeylere varoluş vererek kötülüğün sorumlusu olduğu sorulacaktır. Bu sorunun yanıtı varoluşun var olmayıştan daha iyi olmasıdır. Tanrı yalnızca "iyi" olanı istediği için var olmayışı değil varoluşu seçmiştir.³⁸ Bu dünyadan daha iyi bir dünyanın mümkün olduğunu düşünmek Tanrı'nın yetkinliği ve kusursuzluğu ile bağdaştırılamaz; çünkü "bir mimar için daha iyi yapabildi demek, eserinde kusur bulmak demektir. Hem bu söz, Tanrı eserlerinin iyiliği hususunda bizi temin eden kutsal kitabın da aleyhinedir."³⁹ Tanrı'nın kusurlu bir dünya yarattığını veya kötülüğün yeter sebebi olduğunu düşünmek yetkin Tanrı anlayışı ile çelişmektedir. Dolayısıyla kötülüğün kaynağı Tanrı değildir ve kötülük yalnızca dizgenin bir parçasıdır. Kötülüğü de ihtiva eden dizgede önceden oluşturulmuş bir ahenk vardır. Birbiriyle uyumsuz ve bazen zıt görünen birçok tözün bu mükemmel ahengi ortak ve zorunlu bir nedenden kaynaklanmaktadır. Bu neden Tanrı'dır.⁴⁰

Leibniz'in bu dünyanın mümkün dünyalar içinde en iyisi olduğu ve ahlakî açıdan düşünüldüğünde böyle olmasının zorunlu olduğu fikrinin üzerinde İslam felsefesinin etkisi vardır.⁴¹ İslam filozoflarının birçoğu kötülüğü Tanrı'nın yaratmadığını çünkü tüm iyiliklerin ilkesinin Tanrı olduğunu ve bu dünyanın olabilecek dünyalar içinde en iyisi olduğunu ifade etmişlerdir.⁴² Örneğin Gazzâlî'nin (1058-1111) "bu dünyadan daha güzeli mümkün değildir" görüşü İbn el-Arabî (1165-1240) ve Leibniz tarafından da benimsenerek tekrar edilmiştir.⁴³

Leibniz, bu dünyanın olanaklı dünyaların en iyisi olduğu savından hareketle bütün korkunç acıların ve kötülüklerin önceden belirlenmiş bir uyum için dizgeye ait olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca dünyada fiziksel

37 Frederick Copleston, *Leibniz*, çev. Aziz Yardımlı. (İstanbul: İdea Yayınevi, 2013), 69.

38 Copleston, *Leibniz*, 69-70.

39 Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 4.

40 Kenny, *Modern Felsefe'nin Yükselişi*, 321.

41 Nihat Keklik, "Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri," *Felsefe Arkivi* 1, (1984): 3.

42 Robert Hammond, *Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi*, çev. Gülnihal Küken – Uluğ Nutku. (Bursa: Alfa Yayınları, 2001), 9.

43 Keklik, "Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri," 3-4.

kötülükten çok fiziksel iyilik vardır. Fiziksel acılar ise ahlaksal kötülüğün sonuçlarıdır. Başka bir ifadeyle dünyada kötülükten çok daha fazla iyilik vardır ve karşılaşılan kötülükler bir bütünün parçası olarak algılanmalı ve onların bir dizgeye ait olduğu unutulmamalıdır. Bu anlamda her kötülüğün bütünün bir parçası olarak hizmet ettiği birçok yararlı amaç vardır. Kederin sevinci, gölgelerin aydınlığı daha göze çarpar kılması gibi dünyanın dizgesindeki her kötülüğün bir işlevi vardır. Bu bakımdan Leibniz kötülüğün zorunlu olduğunu iddia etmektedir.⁴⁴

Mümkün olan tüm dünyaların en iyisinde yaşıyor olmamız Tanrı'nın akılla düzenli olarak dünyaya müdahale ettiği anlamına gelmektedir. Bu noktada Leibniz, Spinoza'nın "Tanrı özgür iradesiyle etki etmez"⁴⁵ düşüncesine karşı çıkmış ve Tanrı'nın özgür bir varlıklar dünyasını özgürce yarattığını ileri sürmüştür. Tanrı kötülüğe yer verme pahasına mümkün dünyalar arasındaki en iyi dünyayı seçmiş ve yaratmıştır. Leibniz, bu dünyanın mümkün en iyi dünya olduğunu iddia eden ilk düşünür değildir. Leibniz'den çok daha önce Abelardus (1079-1142) Tanrı'nın yaratmış olduğu bu dünyadan daha iyisini yaratacak gücü olmadığını ileri sürmüştür. Leibniz ise gerçek olan bu dünyanın dışında diğer dünyaların da metafizik olarak mümkün olduğunu ifade etmiş ve Abelardus'tan ayrılmıştır. Leibniz'in felsefesinde Tanrı'nın en iyi dünyayı seçme zorunluluğu metafizik değil ahlaki bir zorunluluktur. O, güçsüzlük nedeniyle değil sonsuz iyiliği nedeniyle mümkün dünyalar içinde en iyisi olan bu dünyayı yaratmıştır. Tanrı dünyayı özgürce yaratmıştır; çünkü en iyi olandan başkasını yaratamıyor olsaydı hiç yaratmamayı tercih ederdi.⁴⁶

Tanrı mutlak iyidir ve her zaman "en iyiyi eyleme ilkesi"ne göre hareket eder. Tanrı'nın daha iyisini yapabileceğine inanmak O'nun mutlak iyiliği ve yetkinliğiyle bağdaşmaz. Bununla birlikte Tanrı'nın her zaman en iyiyi tercih etmesi O'nun özgürlüğüne bir sınırlandırma getirmez. Aksine her zaman en iyi/mükemmel eylemde bulunmak özgürlüğün en üst seviyesidir. Tanrı'nın her eyleminin bir nedeni vardır. Bu durumun aksini düşünmek Tanrı'nın yetkinliğine aykırıdır. Örneğin Tanrı'nın A ile B arasında bir tercih yaptığını ve ortada hiçbir neden yokken B yerine A'yı seçtiğini varsayalım. Böyle bir eylem yetkin bir Tanrı için söz konusu olamaz. Tanrı mutlak iyi olduğu için her zaman en iyi olanı seçer ve en iyi olanı yapar.⁴⁷ Dolayısıyla Tanrı her zaman "iyi" olanı tercih ettiği için kötülüğün değil, yalnızca iyiliğin yeter sebebidir.

Leibniz her ne kadar yeter-sebebe ilkesi aracılığıyla metafizik kuramını, bilgi felsefesini ve etik görüşlerini mantıksal bir zeminde temellendirmiş olsa da söz konusu ilke kötülük problemi gibi felsefe tarihinin bazı temel problemlerini açıklamakta tek başına yetersiz kalmıştır. Düşünürüne göre bu durumda yapılması gereken en önemli şey akıl yürütme ilkelerini hesap makinesi gibi kullanmayı sağlamaktır. Bu nedenle Leibniz ontolojide, epistemolojide ve etikte kalkül işlevi görececek bir evrensel dil (*characteristica universalis*) geliştirmeyi denemiştir. O, bu alandaki çalışmalarıyla sembolik mantığa önemli katkılar sağlamıştır.

44 Copleston, *Leibniz*, 71.

45 Baruch Spinoza, *Ethica*, çev. Çiğdem Dürüşken. (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2011), 117.

46 Kenny, *Modern Felsefe'nin Yükselişi*, 321-322.

47 Gottfried Wilhelm Leibniz, *Monadoloji – Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Atakan Altınörs. (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014), 63-67.

2. Sembolik Mantığın Öncüsü Olarak Leibniz

Gerek İslâm dünyasında gerek Batıda, Aristoteles'in kurduğu mantık sistemi oldukça uzun bir süre etkili olmuş, Stoacıların fikirleri Aristoteles mantığı içinde erimiş ve Aristoteles asırlarca bu alanda tek otorite olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Fakat zamanla Aristoteles'in teleolojik evren anlayışı bazı filozoflar tarafından sorgulanmaya başlanmış ve bu sorgulamalar sonucunda evrene dair yeni kuramlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni kuramlarla birlikte Aristoteles'in mantık anlayışı da eleştirilmeye başlanmıştır; çünkü mantık, insanın evreni anlamlandırmasının en önemli aracıdır. Dolayısıyla Aristoteles'in evren anlayışının geçerliliğini kaybetmesi demek bu anlayışın temellerini oluşturan mantık sisteminin de geçerliliğini kaybetmesi demektir. Başka bir ifadeyle Aristotelesçi evren anlayışının değişmesi yeni bir yöntem ve mantık arayışını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle Rönesans'tan Leibniz'e kadar bazı filozofların evren anlayışına kısaca değinmemiz Leibniz'in yeni bir mantık sistemi kurma çabasının gerekçesinin ne olduğunu izah etmemiz açısından fayda sağlayabilir.

Rönesans döneminde yaşanan bilimsel gelişmeler beraberinde mekanik evren anlayışını getirmiştir. Bu yeni evren anlayışına giden yolda ilk adımı başta Giordano Bruno (1548-1600) olmak üzere birçok Rönesans filozofunu etkilemiş olan Nikolaus Cusanus (1401-1464) atmıştır. Cusanus'a göre evren gelişen, kendi kendini açımlayan ve sonsuzluğa sahip bir sistemdir. Evren, sonlu şeylerin sonsuz çeşitliliğinden meydana gelmiştir. Dünya evrenin merkezi değildir ve güneş de evrende ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Evrenin özü Tanrı'dır ve Tanrı her şeyi ihtiva eder. Cusanus, panteist olduğunu kabul etmemiş fakat Tanrı-evren ilişkisi söz konusu olduğunda panteist yorumlara yol açan ifadelere yer vermiştir.⁴⁹

Cusanus'tan oldukça etkilenen Bruno, evren ile Tanrı'nın bir ve aynı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Tanrı, evrene içkin ve kendi içinde etkin doğa yani *Natura Naturans*'tir. *Natura Naturans* dünyanın hem tinsel hem de maddi yapılarının biçimlendiricisi olan fail nedendir.⁵⁰ Bruno felsefesinde ortaya çıkan mekanist evren yorumu Gassendi (1592-1655) ile birlikte yerleşik bir görüş haline gelmiştir. Ona göre evren hareket halindeki küçük parçalar olan atomlardan oluşan bir mekanizmadır.⁵¹

Rönesans döneminin bir diğer önemli temsilcisi Galileo (1564-1642)'dur. Galileo, evrenin temelinde matematiksel ilişkiler olduğunu ve evrenin matematik dille konuştuğunu iddia etmiştir. Ancak, onun bu iddiası mistik bir inançtan ziyade rasyonel bir temele dayanmaktadır. Galileo, ne Aristoteles geleneğinde olduğu gibi evreni insan imajı ile düşünmüş ne de Pythagorasçılar gibi sayıların mistik veya tanrısal olduğunu ifade etmiştir. O, evrenin insanın dışında ve onun istek ve eğilimlerinden tamamen bağımsız olduğunu ileri sürmüştür. Böyle bir evrenin ancak matematiksel yöntemlerle ve deney ve gözlemlerle anlaşılabilirliğini ifade ederek modern felsefenin yeni yöntem arayışında etkili bir filozof olmuştur.⁵²

On yedinci yüzyılda mekanik evren anlayışıyla birlikte doğru bilgiye ancak deney ve gözlemlerle ulaşılabilirliği görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu durum, Aristoteles'in mantığının bilimsel yöntem için yeterince işlevsel olmadığını ortaya çıkarmaya başlamıştır. Francis Bacon (1561-1626), eski mantığın kullanışsız olması nedeniyle atılması ve onun yerine deney ve tümevarım yönteminin getirilmesi gerektiğini savunarak; Descartes ise

48 Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Bilim Yayınları, 1996), 17.

49 Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 391.

50 Ernst Bloch, *Rönesans Felsefesi Üzerine*, çev. Hüsen Portakal. (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), 35-36.

51 Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 398-400.

52 Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 148.

Aristoteles'in kıyas mantığıyla yeni bir bilgi elde edilmediğini yalnızca öncüllerde var olan bilginin sonuçta tekrar edildiğini ileri sürerek yeni mantık ve yöntem arayışına öncülük etmişlerdir.⁵³

On yedinci yüzyılın önemli gelişmelerinden biri olan yeni yöntem arayışı Leibniz'in felsefesinde de etkili olmuştur. O da Descartes gibi matematiksel yöntemi felsefeye uygulamak istemiştir. Rönesans'ın matematiğin evrenin işleyiş dili olduğu görüşü Newton (1643-1727) ve Leibniz'in hareket yasalarının matematiksel olarak açıklanmasını sağlayan diferansiyel hesaba yönelik çalışmalarıyla birlikte yerleşik bir anlayış haline dönüşmüştür. Bu anlayışa göre evren, matematiksel bir zemin üzerine oturtulmuş ve mekanik bir saat gibi işleyen bir yapıya sahiptir. Tanrı, bu saati matematik yasalara göre kurup bırakmıştır ve bu yasalar sayesinde makro ve mikro düzeyde evrenin tümünde düzenli bir işleyiş hâkimdir.⁵⁴ İşte bu yeni evren anlayışı Leibniz'i yeni bir mantık arayışına yöneltmiştir; çünkü teleolojik evren anlayışının hatalı olması bu anlayışın temelini oluşturan mantık sisteminin de hatalı olduğunun en önemli göstergesidir. Evrenin işleyiş dili matematik ise o halde metafizik, epistemoloji ve etik gibi herhangi bir alanda kesin bilgiye ulaşmak için matematiksel bir yöntem kullanılmalıdır. Bir rasyonalist olarak matematiksel bilgiye değer veren Leibniz'e göre nicel ilişkileri ifade etmek için sayıları kullanan matematik, düşüncelerimiz arasındaki mantıksal ilişkileri ifade etmek için iyi bir örnektir. Bu nedenle o, sembolik mantık üzerinde çalışmalar yapmış; fakat bu çalışmalarını yayımlamamıştır. Russell'a göre Leibniz'in mantık çalışmalarını yayımlamamasının nedeni Aristoteles'e duyduğu hayranlık ve saygıdır. Leibniz, Aristoteles'in kıyas öğretisinin bazı noktalarında hatalar tespit etmiş fakat Aristoteles'e duyduğu hayranlık ve saygı nedeniyle onun değil kendisinin yanıldığını düşünerek çalışmalarını yayımlamak istememiştir.⁵⁵

Leibniz'i çağdaşlarından ayıran en önemli özelliği onun mantıksal akıl yürütmelerle güvenilir kanıtlamalar yaparak yeni hakikatler keşfetme çabasıdır. Decartes, Bacon ve Hobbes gibi çağdaşları mevcut hakikatleri kanıtlamaya ve ortaya çıkan yeni hakikatler üzerinde akıl yürütmeye yönelik en iyi yöntemin ne olduğuna dair çözümler ararken; Leibniz, var olan hakikatleri kanıtlamaktan ziyade yeni hakikatlerin keşfedilmesini sağlayacak bir yöntem bulmaya çalışmıştır. Bu amaçla o, evrensel karakterizm çalışmalarına yönelmiştir.⁵⁶

Aristoteles'in mantığı Ortaçağda teolojinin "organon"u olarak kabul edilmiş ve Tanrı kanıtlamalarının en etkili yöntemi olarak kullanılmıştır. Klasik mantığın amacı kıyastır. Aristoteles kıyası şu şekilde tanımlamaktadır: "Kıyas bir sözdür ki kendisinde, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar."⁵⁷ Kıyas, klasik mantığın sınıf-üye ilişkisi doğrultusunda oluşturduğu basit önermeler ve bu önermelerle yapılan doğru akıl yürütme şeklidir. Ancak düşünme eylemini kıyastan elde edilen çıkarımlarla sınırlandırmak doğru değildir; çünkü geçerli çıkarımlarda bulunmamızı sağlayan basit önermelerden farklı önermeler de vardır.⁵⁸ Dolayısıyla kıyas mantığı bir sınıflar mantığıdır ve bu mantık yeni bilgiler elde etmenin değil, yalnızca insanların sınıflandırıcı bilme ve kanıtlama çalışmalarının bir aracıdır.⁵⁹

53 A. Kadir Çüçen, *Klasik Mantık (Mantığa Giriş)* (Bursa: Asa Kitabevi, 2004), 52.

54 Zeynep Öztürk, "George Boole'un Cebirsel Mantığı ve Mantık Tarihindeki Yeri" *VII. Mantık Çalıştayı Kitabı* içinde, ed. Vedat Kamer – Şafak Ural (İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2017), 576.

55 Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Fethi. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 180.

56 Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*, 80.

57 Aristoteles, *Organon III: Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir. (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966), 5.

58 A. Kadir Çüçen, *Mantık* (Bursa: Asa Kitabevi, 1997), 57.

59 Özlem, *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, 222-223.

Leibniz ise mantığın amacının kıyastan ziyade keşif olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle o, Aristoteles'in kıyas mantığının güvenilir ve gerekli olduğunu; fakat yeni hakikatler keşfetmek için yeterli olmadığına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla Aristoteles'in mantığı yalnızca bir başlangıç olarak kabul edilmeli, geliştirilmeli ve daha işlevsel hale getirilmelidir. Leibniz'e göre mantık genel anlamda düşünme, konuşma ve keşif sanatı özel anlamda ise mantıksal hesaplama demektir. Mantıksal hesaplamanın en iyi yolu semboller kullanmaktır. Bu sayede daha iyi bir hesaplama sağlanarak insanlar anlam belirsizliklerinden kurtulacak ve her şey açığa çıkarılabilecektir. Bu nedenle matematiksel kesinlik akıl yürütme ilkelerine uygulanarak akıl yürütmelerdeki yanlışlıklar ortaya çıkarılmalı ve böylece klasik mantık daha kullanışlı hale getirilmelidir.⁶⁰ Leibniz'in bu düşüncesi onu evrensel karakterizm üzerine çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. Evrensel dil veya kalkül geliştirildiğinde felsefe, matematiksel modele uygun bir yapıya kavuşacaktır. Yani söz konusu sembolik dil veya kalkül düşünürlerin ileri sürdükleri iddialar ve inşa ettikleri felsefi sistemler için bir denetim mekanizması işlevi görecektir. Geliştirilen bu yeni yöntem sayesinde felsefe, evrensel bir bilim olacaktır. Böylece Leibniz, Aristoteles'in mantığını geliştirerek yepyeni bir mantık sistemi kurmaya çalışan ilk düşünür olmuştur.⁶¹

On yedinci yüzyıl düşünürlerinin yeni yöntem arayışının temel nedenlerinden biri hem akıl yürütmeye hem de insanlar arası iletişime yardımcı olacak evrensel bir dil oluşturma idealidir; fakat o dönem için söz konusu ideal bir proje olmanın ötesine geçememiştir.⁶² Galileo'dan itibaren fizikçiler, doğa bilime dair ifadeleri ve doğa yasalarını bir tür matematiksel dil, bir formül dili ile semboller aracılığıyla anlatmaya çalışmıştır. Leibniz, sadece sayılar için değil, kavramlar ve önermeler için de sembolik dilin geliştirilebileceğini ileri sürmüştür. Bunun için felsefe kavramlarını sembollerle ifade etmek, kavramsal ilişkileri de işlemlerle göstermek yeterlidir. Böylece o, sembolik bir kavram ve önerme dili, bir kalkül geliştirmeye çalışan ilk düşünür olmuştur. Genç yaşlarından itibaren en temel amacının farklı ulusların düşüncelerini birbirlerine iletebilecekleri ve her birinin diğerlerinin yazdıklarını okuyup anlayabileceği bir dil veya evrensel karakter tasarlamak olduğunu ifade eden Leibniz, böyle bir projenin kendinden önceki düşünürler (özellikle Descartes) tarafından gerçekleştirilmemiş olmasını hayretle karşıladığını belirtmiştir. Ona göre Pisagor (M.Ö. 570-M.Ö. 495), insanları sayılarda birtakım gizemlerin saklı olduğuna ikna etmiş ve Jakob Böhme (1575-1624) doğal dil olarak adlandırdığı Âdemî dil anlayışından söz etmiş olsa da bu düşünürlerin hiçbiri karakteristik veya evrensel bir dil oluşturamamıştır.⁶³

Leibniz, evrensel karakterizm projesini Âdemî dil düşüncesine alternatif olarak sunmuştur. Düşünürün bu projeye temel amaçlarından biri felsefi problemlerde anlam belirsizliğini ortadan kaldırarak kesin bir sonuca ulaşmaktır. Ona göre insanların zihninde Tanrı'nın bahsettiği matematik ve geometri biliminden daha büyük bir sır vardır ve söz konusu iki bilim bu sırrın yalnızca bir gölgesidir. Bu sır Âdemî dildir.⁶⁴ Âdemî dilde şeyler ve şeyleri temsil eden kelimeler arasında doğal bir uyum vardır. Şeylerin özüne dair bilgiler insan zihninde doğuştan vardır; çünkü bu bilgiler insan zihnine Tanrı tarafından yerleştirilmiştir. Zaman ilerledikçe insanların sayısı artmış, kalabalık insan topluluğunun ihtiyaçları giderek çoğalmış ve toplumlar Âdemî dilden yavaş yavaş kopmuştur. İnsanlar bütün dillerin kaynağı olan bu doğal dili korumuş olsaydı kelimeler ve şeyler

60 Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*, 178.

61 Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 70.

62 Gottfried Wilhelm Leibniz, "Preface to a Universal Characteristic" in *Philosophical Essays*, ed. by R. Ariew – D. Garber (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989), 5.

63 Leibniz, "Preface to a Universal Characteristic," 5-7.

64 Leibniz, "Preface to a Universal Characteristic," 6.

arasındaki soyut düzen ve bağlantıların nedenlerini yani bir şeyin neden böyle olup da başka türlü olmadığını daha kolay kavrayabilirlerdi.⁶⁵ Bu bağlamda Âdemî dil, insanlar arası iletişimi kolaylaştıran, anlam belirsizliklerini ve çelişkileri ortadan kaldıran evrensel bir dildir. Bu nedenle felsefeye evrensel bir nitelik kazandırmak için yapılması gereken en önemli şey varlığı muhafaza edilememiş bu doğal dil yerine coğrafya veya dil fark etmeksizin bütün ulusların açık ve net bir şekilde iletişim kurmasını sağlayacak evrensel bir yapay dil inşa etmektir. İşte bu dil, her bir kavramın bir asal sayıya karşılık geldiği evrensel karakterizmdir.

Leibniz'in başlıca projelerinden biri olan bütün insanların açık ve net ifadelerle konuşabilmesini sağlayacak matematik ilkelere dayalı evrensel dil oluşturma çabası onu sembolik mantığın öncüsü yapmıştır.⁶⁶ Leibniz'in evrensel karakterizm fikrinin üzerinde Thomas Hobbes'un (1588-1679) *Computatio sive Logica* adlı eserindeki "düşünmek, hesap yapmaktır" görüşü etkili olmuştur. İnsan düşüncesi sözlü veya yazılı kelimeler, kâğıda çizilen şekiller veya başka imgeler ve algılanabilir işaretlerle desteklenmeye her zaman ihtiyaç duymaktadır.⁶⁷ Bu düşünceden hareketle Leibniz'in evrensel karakterizm ve mantıksal hesaplama ile temel amacı tüm bilimlerini bir araya getirecek olan ortak bir sembolik dil kurmak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Leibniz de Descartes gibi matematiksel yöntemi felsefeye uygulamak istemiştir; çünkü hesaplama yöntemi bir iddiayı kanıtlamanın veya bir teoriyi çürütmenin en güvenilir yoludur. Bu nedenle nasıl matematikte sayılarla hesap yapılıyorsa felsefede de kavramlarla hesap yapılabilirdir. Bu durumda tıpkı bir matematik hesabındaki yanlış gibi, bir düşünce veya teori yanlışlığı da açık ve güvenilir bir biçimde tespit edilebilir hale gelecektir. Ayrıca bu yöntemle felsefedeki fikir ayrılıkları, anlam belirsizlikleri ve çelişkiler ortadan kalkacak ve daha da önemlisi evrensel bir felsefe dili inşa edilmiş olacaktır.⁶⁸

Karakteristik ya da evrensel dil, aritmetik ve cebire benzeyen bir hesaplama dayanan, metafizik ve etikte akıl yürütme yoluyla kanıtlamaya olanak sağlayan bir dildir. Bu bağlamda evrensel karakterizm, akıl hakikatlerinin bir tür hesaplama indirgenliği genel bir cebir türüdür denilebilir. Leibniz, evrensel karakterizm ile insan düşüncesinin alfabetini oluşturmaya çalışmıştır. Bu alfabe kombinasyon sanatı aracılığıyla bütün bileşik kavramları birkaç basit kavramla ifade etmemizi sağlayacaktır. Böylece o, hem klasik mantığın yetersiz kaldığı kombinasyonlar problemini çözmeyi hem de evrensel bir felsefî dil oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda 1666'da kaleme aldığı *De Arte Combinatoria* adlı eserinde tüm kavram ve ifadeleri matematik ilkelerine göre düzenlemeye çalışmıştır.⁶⁹ Ona göre nasıl ki sesleri ifade eden kelimeler, basit sesleri ifade eden harflerden oluşuyorsa karmaşık ideler de basit idelerin kombinasyonu ile oluşmuştur.⁷⁰ Başka bir ifadeyle bileşik olan yalın olanın toplamından ibarettir.⁷¹

Leibniz'in insan düşüncesinin alfabetini oluşturma teorisi üç iddiadan oluşmaktadır. Birincisi, her önerme bir özne ve bir yükleme sahiptir veya en azından bu forma indirgenebilir. İkincisi, önermenin özne ve yüklemi, yani önermeyi oluşturan her kavram ya basit ya da bileşiktir. Üçüncüsü, bileşik kavramlar basit

65 Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, 298.

66 Karen Armstrong, *Tanrı Savunusu: Din Aslında Nedir*, çev. Şahika Tokel. (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019), 284.

67 Antognazza, *Leibniz*, 83.

68 Leibniz, "Preface to a Universal Characteristic," 7-10.

69 Leibniz, "Preface to a Universal Characteristic," 6-7.

70 Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*, 178.

71 Leibniz, *Monadoloji*, 1. Descartes-Spinoza-Leibniz, *Söylem - İnceleme - Monadoloji*, 105.

kavramlardan meydana gelmiştir.⁷² Kelimeler veya ifadeler, alfabenin çeşitli kombinasyonlarından ibarettir. Bütün kavramlar da basit veya temel kavramların birleşiminden oluşur. Bu nedenle basit kavramları birleştirdiğimizde onların bağıntılarını ifade eden bütün hakikatlere ulaşabiliriz; çünkü “bileşiklerin bütün gerçekliği sadece basit şeylerin gerçekliğinden ibarettir.”⁷³ Buradan hareketle Leibniz, sembollerin kombinasyonu ile insan düşüncesinin alfabetini ortaya çıkarmanın ve evrensel bir dil oluşturmanın mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Bunun için yapılması gereken öncelikle bütün kavramları çözümlenmek ve tanımlarla basit kavramlara dönüştürmektir. Daha sonra basit kavramlar uygun sembollerle gösterilmeli, onların kombinasyonu ve bağıntıları için semboller yaratılmalıdır. Son olarak kavramlar açık ve basit hakikatlere indirgenerek kavramların en yalın haline ulaşılmalı ve bilinen bütün hakikatler gösterilmelidir. Leibniz, sembollerle düşünme yönteminin bizi hakikatten uzaklaştıracağına dair endişelerin olabileceğini fakat bu yöntemin hakikate ulaşma konusunda zararın aksine fayda sağlayacağını ifade etmiştir; çünkü hakikatler isimlere bağlı değildir.⁷⁴ O, semboller veya işaretlerin önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

“zihnimde kelimelerin veya herhangi başka işaretlerin yardımına başvurmadan bir hakikati tanımak, meydana çıkarmak veya ispat etmek benim için hiçbir zaman mümkün olmuyor. (...) İşaretler arasında, hele iyi seçilmiş oldukları vakit, şeylerde bulunan bir düzene tekabül eden bir bağıntı yahut düzen vardır.”⁷⁵

Alıntıdan anlaşıldığı üzere düşüncelerin ifade edilebilmesi için her zaman işaretlere veya karakterlere ihtiyaç vardır. Bu anlamda işaretler veya karakterler olmadan düşünceler var olamazlar. Matematikteki hakikatlerin temelinde de işaretler vardır. Rakam işaretlerini kullanmadan hesaplama işlemi yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla düşünmemiz, düşündüklerimizi ifade etmemiz, ifadelerimizi ispat etmemiz ve herhangi bir işlem yapabilmemiz için her zaman karakterlere ihtiyacımız vardır.

Leibniz, şeyler ile şeyleri temsil eden kelimeler arasında yeter-sebeplere dayalı bir düzen olduğuna işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle şeyler ile kelimeler arasında keyfî veya rastlantısal bir uyum yoktur. O, kelimeler ve şeyler arasında ampirist filozofların iddia ettiği gibi uzlaşımsal değil doğal bir ilişki olduğunu ifade etmekte ve tıpkı her şeyin yeter-sebeplere dayalı olmadığını bilemediğimiz gibi başlangıçta nesnelere ilk adlandırma işinin nasıl veya neden bu şekilde yapıldığını da bilemeyeceğimizi iddia etmektedir.⁷⁶ Âdemî dilin en önemli özelliklerinden biri olan kelimeler ve nesnelere arasındaki yeter-sebeplere ilişkisi mevcut dillerde açık bir şekilde görülmesi de bu durum evrensel felsefî dilde de bulunacaktır.⁷⁷

Leibniz'e göre şeyleri göstermenin en iyi yolu sayısal ifadeler kullanmaktır. O, evrensel karakterizm projesiyle basit kavramları bir araya getirerek karmaşık kavramları oluşturmak için asal sayıları kullanmayı önermiştir. Böylece kavramlar söz konusu olduğunda karşılaşılan çok anlamlılık sorunu ortadan kalkmış olacaktır. Örneğin; “İnsan akıllı bir hayvandır” önermesi “eğer hayvan = 2 ve akıllı = 3 ise insan = 6 = 2 x 3” şeklinde formüle edilebilir. İnsan ve *akıllı hayvan* terimleri birbirini içeren ve eşit olan iki terimdir. Başka bir ifadeyle *insan* terimi *akıllı hayvan* terimiyle uyusur. Bu bağlamda *insan* (*h*), terimi onu oluşturan bileşenlerin

72 Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*, 180-181.

73 Gottfried Wilhelm Leibniz, “Leibniz'den Bayle'e” *Monadoloji ve İlgili Yazılar, Mektuplar* içinde, ed. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 85.

74 Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 74-78.

75 Gottfried Wilhelm Leibniz, “Şeyler ile Kelimelerin Bağlanması Üzerine Diyalog” *Metafizik Üzerine Konuşma* içinde, ed. Nusret Hızır (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949), 75.

76 Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, 298.

77 Engin Erdem, “Leibniz'in Âdemî Dil Anlayışı Üzerine,” *İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 11, (2007): 90.

yani *akıllı* (*r*) ve *hayvan* (*a*) terimlerinin çarpımıdır. Dolayısıyla *h* ile sembolleştirilen *insan*ın sayısı *ra* ile aynı olacaktır. *İnsan* terimi *akıllı* ve *hayvan* terimlerini içerdiği gibi *akıllı hayvan* terimi de *insan* terimini içerir. İki terimin uyuşması, bu terimlerin sayısının da uyuşması anlamına gelmektedir. Bu nedenle 6 sayısı ve 2 x 3 sayıları da zorunlu olarak birbirlerini içerirler. Bu noktada karşılıklı olarak birbirini içeren kavramların kalansız bölünebilir olmasına dikkat edilmelidir. Yükleme kavramı özne kavramını içeriyorsa önerme doğru, içermiyorsa yanlıştır. Bir tümel olumlu önermenin doğruluğu veya yanlışlığı bu yöntemle test edilebilir.⁷⁸ “Altın en ağır metaldir” önermesi Leibniz'in konuyla ilgili verdiği bir diğer örnektir. Bu önermede *m* ile sembolleştirilen *metalin* sayısı 3 ve *p* ile sembolleştirilen *en ağırın* sayısı 5 ise *s* ile sembolleştirilen *altının* sayısı *mp* ile aynı olacaktır. Yani söz konusu önerme “eğer metal = 3 ve en ağır = 5 ise altın = 15 = 3 x 5” şeklinde formüle edilecektir.⁷⁹

Şunu belirtmek gerekir ki Leibniz'in yeni mantık anlayışının “yeniliği” yalnızca cümleler veya kavramlar yerine sembollerin veya sayıların geçmesi anlamına gelmemektedir. Leibniz'in matematiksel hesaplama dayalı evrensel karakterizm projesi hem bir metafizik sistem hem de keşif ve kanıtlamanın bir aracıdır. Leibniz, söz konusu projeye, insanın kendisiyle varlığın yapısını kesin ve doğru bir şekilde kavrayabileceği araçlar yani semboller sunmayı amaçlamıştır. Onun yeni mantığı başta metafizik olmak üzere başka alanlara uygulandığı sürece yani evrensel bilimin aracı olduğu sürece önemli ve anlamlıdır.⁸⁰

Leibniz, evrensel karakterizm projesini tamamlayamamış ve onun mantık çalışmaları yaşadığı çağda büyük bir etki yaratamamıştır. Bu nedenle Leibniz'in felsefeye evrensel bir bilim niteliği kazandırma yönündeki çabaları ve çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Schleiermacher'a (1768-1834) göre bu başarısızlık Leibniz'in yapay dil teorisinde dilin yalnızca formel yönüne odaklanarak her dilin en temel unsuru olan görüyü ihmal etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Schleiermacher, Leibniz'in evrensellik gayesini takdir ettiğini belirtmiş; fakat yapay dil aracılığıyla söz konusu hedefe ulaşamayacağını da eklemiştir. Ona göre evrensellik hedefinin gerçekleştirilmesi için doğal dillerin içinden çalışmalar (özellikle tercüme çalışmaları) yapılmalıdır.⁸¹

Nusret Hızır ise Leibniz'in önce genel mantığı kurup daha sonra matematiği sistemin içine yerleştirmek yerine aritmetiğe uyan bir mantık sistemi kurmakla uğraştığı için çalışmalarının sonuçsuz kaldığını ancak yine de filozofun söz konusu çalışmalarıyla sembolik mantığın yolunu açtığını ifade etmiştir.⁸² Leibniz'den sonra J. Lamberts (1728-1777) ve G. Plouquet'nün (1716-1790) de bu yönde girişimleri olmuştur. Leibniz'in hedeflediği kalküle en yakın örnek ise G. Boole'un (1815-1864) cebirsel kalkülü olmuştur.⁸³ Leibniz'in mantığa dair çalışmaları Russell'ın felsefi görüşleri üzerinde açık bir biçimde etkili olmuştur. Ayrıca onun mantık çalışmalarının Ernes Schröder (1841-1902), De Morgan (1806-1871), Frege, Giuseppe Peano (1858-1932), Whitehead (1861-1947) ve Wittgenstein gibi düşünürler üzerindeki etkileri de araştırmaya değerdir.⁸⁴ Leibniz'in evrensel karakterizm projesi “evrene yönelik tartışmalı konularda veya çözümsüz kalan sorunlarda

78 Gottfried Wilhelm Leibniz, “Samples of the Numerical Characteristic” in *Philosophical Essays*, ed. by R. Ariew – D. Garber (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989), 10-18.

79 Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*, 195.

80 Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*, 82.

81 Atakan Altınörs, *Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'ye* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 66.

82 Leibniz, “Preface to a Universal Characteristic,” 5.; Nusret Hızır, “Yeni Mantığın Öncüsü Leibniz,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 4, (1945): 440.

83 Özlem, *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, 226.

84 Kutsi Kahveci, *Gottfried Wilhelm Leibniz Felsefesinde Bilgi Teorisi ve Mantık* (Berikan Yayınevi: 2012), 19-20.

dil felsefesi bizi nesnel bir sonuca ulaştırır mı?” sorusunu gündeme getirmiştir. Böylece o, analitik felsefenin mantıkçı anlam kuramının temsilcileri üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemin en önemli isimlerinden olan Frege, Russell ve Wittgenstein dil-dünya ilişkisini açığa çıkarmak için mantıksal yapıyı ortak nokta olarak kabul etmiş ve anlamlılık-doğrulanabilirlik ilkesi çerçevesinde metafiziğin yerini saptamak istemişlerdir.⁸⁵ Dolayısıyla Leibniz’in evrensel karakterizm projesi yeni bir metafizik anlayışın temelini atmıştır. Bu bağlamda yeter-sebeplilik ilkesi ile klasik mantığa katkı sağlamış olan Leibniz, evrensel karakterizm projesiyle de modern mantığın öncüsü olmuştur.

Sonuç

Leibniz’in metafizik, bilgi ve etik kuramının zemininde düşünürün mantık anlayışı yer almaktadır. O, Tanrı’nın varlığını, hakikate ulaşmanın yollarını ve kötülük problemini açıklarken mantık ilkelerine başvurmuştur. Düşünür, tüm bunları yaparken yeter-sebeplilik ilkesine merkezî bir yer vermiş ve bu ilkenin en az çelişmezlik ilkesi kadar önemli bir mantık ilkesi olduğunu ileri sürerek klasik mantığa katkıda bulunmuştur. Leibniz, klasik mantığın akıl yürütme ilkelerine yeter-sebeplilik ilkesini de ekleyerek metafizik kuramını, bilgi felsefesini ve etik görüşlerini mantıksal bir zeminde temellendirmek ve bu alanlarda kesin bir sonuca ulaşmak istemiştir. O, yeter-sebeplilik ilkesinin bilginin iki temel ilkesinden biri olduğunu ifade ederken kozmolojik argümana da yeni bir boyut eklemiştir. Ayrıca yeter-sebeplilik ilkesinden hareketle kötülük problemine de çözüm önerileri sunmuştur. Ancak düşünürün mantıktaki kesinlik iddiaları her alanda özellikle de etik kuramında kötülük problemini açıklarken geçerliliğini koruyamamıştır. Leibniz’in yeter-sebeplilik ilkesini kötülük problemine uygulayarak sunduğu çözüm önerisi mantıksal olarak olanaklıdır; fakat ikna edici değildir. Bu nedenle birçok düşünür tarafından kabul edilmeyip eleştirilmiştir.

Metafizik, bilgi ve etik kuramını temellendirmek için klasik mantığı özgün bir şekilde kullanan Leibniz, klasik mantığın yetersiz kaldığı problemlerle karşılaştığında ise bu problemlerin kesin bir çözüme kavuşması, çelişkilerin, anlam belirsizliklerinin ortadan kalkması ve felsefenin evrensel bir nitelik kazanması için daha evrensel ve daha işlevsel bir mantık arayışına girmiştir. Bu nedenle o ontolojide, epistemolojide ve etikte uygulanabilecek bir kalkül geliştirmeyi planlamış ve akıl yürütme ilkelerini hesap makinesi gibi kullanmayı sağlamak için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda ulaştığı evrensel karakterizm projesi, akıl yürütme ilkelerini gölgede bırakmış gibi görünse de bu projede de akıl yürütme ilkelerinin önemli bir yeri vardır. Özellikle yeter-sebeplilik ilkesi evrensel karakterizm projesinde önemli bir işleve sahiptir. Belirli kelimelerin veya sembollerin belirli nesnelere temsil etmesi keyfi bir durum değildir; çünkü kelimeler/semboller ile nesnelere arasında yeter-sebeplilik ilişkisi vardır. Dolayısıyla yeter-sebeplilik ilkesi anlam belirsizliklerinin ve çelişkilerin ortadan kaldırılması konusunda önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle kelimeler/semboller ve nesnelere arasındaki yeter-sebeplilik ilişkisi evrensel karakterizm projesinde de varlığını korumuştur.

Leibniz’in bu projesinin düşünürün ampiristlere karşı savunduğu doğuştancı kuramın mantıksal uzantısı olduğunu söyleyebiliriz. Tanrı, doğuştancı ideler aracılığıyla insan zihnine nesnelere özüne dair bilgiler yerleştirmiştir. Ayrıca Tanrı, bu ideler ile insan zihnine matematik ve geometri gibi iki önemli bilim bahşetmiş, daha da önemlisi bütün dillerin atası olan Âdemî dil sırrını yerleştirmiştir. Ancak toplumlar zamanla bu dilden uzaklaşmış ve gerek dil gerek coğrafya farklılıkları ulusların açık ve anlaşılır bir şekilde iletişim

85 Vedat Çelebi, “Çağdaş Mantıkçı Anlam Kuramında Dil-Dünya İlişkisi ve Metafiziğin Yadsınması,” *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 26, (Nisan 2016): 72.

kurmasını zorlaştırmıştır. Bu durum felsefî tartışmalarda anlam belirsizliklerine, çelişiklere veya kesin bir sonuca bağlanamayan fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Öyleyse yapılması gereken başlangıçtaki Âdemî dil gibi evrensel dil oluşturmaktır. Bu nedenle Leibniz, Âdemî dile alternatif olarak evrensel bir felsefî dil oluşturmaya çalışmıştır.

O, sembolik mantık aracılığıyla evrensel bir felsefî dil oluşturulabileceğini ve böylece tıpkı matematikte olduğu gibi felsefî teorilerin de doğruluk – yanlışlık hesaplamasının yapılabileceğini iddia etmiştir. Böylece düşünürlerin herhangi bir sorun hakkında ileri sürdüğü çözüm önerilerinin doğruluk değerleri hesaplanarak söz konusu önerilerin doğru veya yanlış olduğuna dair objektif bir sonuç elde edilecektir. Bu anlamda Leibniz, sembolik mantığı bir kontrol mekanizması veya bir denetleme yöntemi olarak kullanmak istemiştir. Onun sembolik mantık aracılığıyla hesaplama yöntemini felsefeye uygulama girişimi yaşadığı çağda oldukça önemli bir adımdır. Çağdaşları mevcut hakikatleri temellendirmeye ve kanıtlamaya çalışırken, Leibniz mantıksal hesaplama yöntemiyle yeni hakikatler keşfetmeyi amaçlamıştır. O, söz konusu amacını Ortaçağda Tanrı'nın varlığını kanıtlama konusunda en yüksek etkiye ulaşan fakat Yeniçağın yeni yöntem arayışında bu etkiyi koruyamayan Aristoteles'in kıyas mantığını kullanışsızlığı nedeniyle bir kenara iterek değil aksine bu mantığı geliştirip dönüştürerek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böylece Leibniz, evrensel karakterizm projesinin Yeniçağda Tanrı'nın varlığının kesin olarak kanıtlanmasını sağlayan bir yöntem olmasını istemiştir. Başka bir ifadeyle bir yandan metafizik, epistemoloji ve etik kuramlarını evrensel karakterizm yönteminin objektifliği ve tek anlamlılığı sayesinde doğruluğundan emin bir şekilde temellendirirken diğer yandan bu alanlardaki yanlışları yine bu yöntemle eleyerek evrensel sonuçlara ulaşmayı planlamıştır. Leibniz, her ne kadar bu projesini tamamlayamamış olsa da onun bu alandaki çalışmalarının sembolik mantığın gelişmesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ve düşünürün yeni bir mantık biliminin yolunu açtığı açıkça söylenebilir.

Kaynakça

- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sînâ ve İbn Sîna Okulu" *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler* içinde, Editör: M. Cüneyt Kaya, 251-289. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Altınörs, Atakan. *Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'ye*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Antognazza, Maria Rosa. *Leibniz*. Çeviren: Orhan Düz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Aristoteles. *Organon III: Birinci Analitikler*. Çeviren: Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966.
- Armstrong, Karen. *Tanrı Savunusu: Din Ashında Nedir*. Çeviren: Şahika Tokel, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- Bloch, Ernst. *Rönesans Felsefesi Üzerine*. Çeviren: Hüsen Portakal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- Boutroux, Emile. *Leibniz*. Çeviren: Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2009.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Copleston, Frederick. *Leibniz*. Çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2013.
- Çelebi, Vedat. "Çağdaş Mantıkçı Anlam Kuramında Dil-Dünya İlişkisi ve Metafiziğin Yadsınması," *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 26, (Nisan 2016): 69-84.
- Çevikbaş, Sebahattin. *Leibniz ve Felsefesi (Mantık, Fizik ve Metafizik)*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2006.
- Çüçen, A. Kadir. *Klâsik Mantık (Mantığa Giriş)*. Bursa: Asa Kitabevi, 2004.
- Çüçen, A. Kadir. *Mantık*. Bursa: Asa Kitabevi, 1997.
- Deleuze, Gilles. *Leibniz Üzerine Beş Ders*. Çeviren: Ulus Baker, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Descartes-Spinoza-Leibniz. *Söylem – İnceleme – Monadoloji*. Çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2014.

- Erdem, Engin. "Leibniz'in Âdemî Dil Anlayışı Üzerine," *İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 11, (2007): 85-94.
- Hammond, Robert. *Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi*. Çeviren: Gülnihal Küken – Uluğ Nutku, Bursa: Alfa Yayınları, 2001.
- Hızır, Nusret. "Yeni Mantığın Öncüsü Leibniz," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 4, (1945): 433-440.
- Jourdain, Philip Edward Bertrand. "The Logical Work of Leibniz," *The Monist* 4, (1916): 504-523.
- Kahveci, Kutsi. *Gottfried Wilhelm Leibniz Felsefesinde Bilgi Teorisi ve Mantık*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Keklik, Nihat. "Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri," *Felsefe Arkivi* 1, (1984): 1-25.
- Kenny, Anthony. *Modern Felsefe'nin Yükselişi*. Çeviren: Volkan Uzundağ, İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "Leibniz'den Bayle'e" *Monadoloji ve İlgili Yazılar, Mektuplar* içinde, Editör: Devrim Çetinkasap, 81-88. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "Preface to a Universal Characteristic" in *Philosophical Essays*, Editörler: by R. Ariew – D. Garber, 5-10. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "Samples of the Numerical Characteristic" in *Philosophical Essays*, Editörler: by R. Ariew – D. Garber, 10-19. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "Şeyler ile Kelimelerin Bağlanması Üzerine Diyalog" *Metafizik Üzerine Konuşma* içinde, Editör: Nusret Hızır, 71-79. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Metafizik Üzerine Konuşma*. Çeviren: Nusret Hızır, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadoloji – Metafizik Üzerine Konuşma*. Çeviren: Atakan Altınörs, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadoloji*. Çeviren: Suut K. Yetkin, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *New Essays Concerning Human Understanding*. Çeviren: Alfred Gideon Langley, London: The Open Court Publishing Company, 1916.
- Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. Çeviren: Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.
- Neiman, Susan. *Modern Düşüncede Kötülük: Alternatif Bir Felsefe Tarihi*. Çeviren: Ayhan Sargüney, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Öner, Necati. "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (1969): 285-303.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Bilim Yayınları, 1996.
- Öner, Necati. *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Özlem, Doğan. *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2007.
- Öztürk, Zeynep. "George Boole'un Cebirsel Mantığı ve Mantık Tarihindeki Yeri" *VII. Mantık Çalıştayı Kitabı* içinde, Editörler: Vedat Kamer – Şafak Ural, 571-585. İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2017.
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi*. Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Sleigh, R. C. "Gottfried Wilhelm Leibniz" in *A Companion to Epistemology*, Editörler: J. Dancy- E. Sosa, 245-247. Oxford: Blackwell, 1992.
- Spinoza, Baruch. *Ethica: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlâk*. Çeviren: Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Stache, Wilfried. "Yeter-Sebep İlkesi," Çeviren: Nermi Uygur. *Felsefe Arkivi* 3, (2012): 81-84.
- Voltaire, *Candide ya da İyimserlik Üzerine*. Çeviren: Orçun Büyük, İstanbul: Mutena Yayıncılık, 2014.
- Yıldırım, Cemal. *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.